

OBSAH

Předmluva	13
Vysvětlivky zkratk a značek	14

I. OBECNÉ VÝKLADY

1. Řeč a jazyk	15
2. Nauka o českém jazyku / jazykovědná bohemistika	18
3. Charakteristika českého jazyka	19
4. Útvary a formy českého jazyka	23
5. Zařazení češtiny mezi ostatní jazyky	27

II. ZVUKOVÁ A GRAFICKÁ STRÁNKA JAZYKA

1. Zvuková stránka jazyka	30
1.1 Fonetika a fonologie. Fonémika.	30
1.1.1 Hlásky	30
1.1.1.1 Samohlásky	30
1.1.1.2 Dvojhlásky	32
1.1.1.3 Souhlásky	32
1.1.1.3.1 Konsonantický systém	32
1.1.1.3.2 Akustická analýza souhláskových fonémů	34
1.1.1.3.3 Distinktivní rysy souhláskových fonémů	35
1.1.1.3.4 Inventář souhláskových fonémů	35
1.1.1.3.5 Neutralizace protikladů	36
1.1.1.3.6 Funkční zatížení souhláskových fonémů	36
1.2 Suprasegmentální prostředky	36
1.2.1 Slabika	36
1.2.2 Slovní přízvuk a přízvukový takt	37
1.2.3 Větný úsek	37
1.2.4 Melodie	38
1.2.5 Důraz	38
1.3 Ortoepie	38
1.3.1 Správné tvoření hlásek	38
1.3.2 Změny hlásek při spojování v souvislé řeči	39
2. Grafická stránka jazyka	41
2.1 Grafémika	41
2.1.1 Písmo latinské	41
2.1.1.1 Písmo tištěné	41
2.1.1.2 Písmo psané	42
2.1.1.3 Diakritická znaménka	42
2.1.1.4 Vzájemný vztah různých druhů písma	42
2.1.1.5 Abeceda	43
2.1.1.6 Kvantitativní charakteristiky české abecedy	43
2.1.1.7 Protiklady grafémů	44
2.1.2 Písmena jiných abeced	44

2.2 Číslice	44
2.3 Pravopis	45
2.3.1 Lexikální pravopis	45
2.3.2 Morfologický pravopis	47
2.3.3 Syntaktický pravopis	49
2.3.4 Interpunkční znaménka	49
2.3.5 Zvláštní prostředky psaného jazyka	51

III. POJMENOVÁNÍ A SLOVO

1. Pojmenování	53
1.1 Vztah pojmenování a slova	53
1.1.1 Specifické vztahy mezi slovem a pojmenováním	54
1.2 Výrazová a významová stránka pojmenování	55
1.3 Vztahy mezi pojmenováními	56
1.3.1 Pojmenování konkrétní a abstraktní	56
1.3.2 Pojmenování značkové a popisné	56
1.3.3 Další vztahy mezi pojmenováními	57
1.3.4 Rozsah a obsah významu pojmenování/slova	57
1.3.5 Mnohoznačnost pojmenování	59
1.3.6 Homonymie	60
1.3.7 Paronymie	60
1.3.7.1 Lidová (mylná) etymologie	61
1.3.8 Synonymie	61
1.3.9 Antonymie	62
1.4 Expresivní význam pojmenování	62
1.4.1 Eufemismus	63
1.4.2 Dysfemismus	63
1.4.3 Kakofemismus	63
1.4.4 Hyperbola	64
1.5 Pojmenování nepřímá	64
1.5.1 Ironie	64
1.5.2 Metafora	64
1.5.3 Metonymie	65
1.5.4 Synekdocha	66
1.5.5 Frazém a idiom	66
1.6 Pojmenování jednoznačná	67
1.6.1 Termíny	67
1.6.2 Vlastní názvy	68
1.6.2.1 Jména osobní	69
1.6.2.2 Jména národní, kmenová a obyvatelská	69
1.6.2.3 Jména zvířecí	69
1.6.2.4 Jména neživých věcí	69
1.6.3 Vývoj hlavních druhů jmen vlastních	71
1.6.3.1 Vznik názvů osobních	71
1.6.3.2 Vznik jmen příslušníků národů, kmenů a obyvatel světadílů, zemí, osad atd.	72
1.6.3.3 Vznik názvů osadních	72
1.6.3.4 Původ jmen pomístních	73
1.7 Stylová příznakovost pojmenování	73

2. Slovo	75
2.1 Vymezení pojmu slovo	75
2.2 Samostatnost a nesamostatnost textového slova	76
2.3 Lexikální a gramatický význam slova	76
2.3.1 Konotace	77
2.4 Slovo z hlediska slovnědruhového	77
2.5 Spojovatelnost a kompatibilita slov	78
2.5.1 Valence	78
2.6 Frekvence slov	79
2.7 Třídění (klasifikace) slov	80
2.8 Slovní zásoba	81
2.8.1 Aktivní a pasivní slovní zásoba	81
2.8.2 Obohacování slovní zásoby (zdroje a typy pojmenování)	82
2.8.2.1 Přejímání slov	83
2.8.3 Výkladové slovníky češtiny	85
3. Slovní druhy	86
3.1 Kritéria pro třídění slov do slovních druhů	86
3.1.1 Kritérium sémantické	86
3.1.1.1 Základní a návazbové slovní druhy	87
3.1.1.2 Synsémantické slovní druhy	87
3.1.2 Kritérium morfoložické	88
3.1.2.1 Ohebná slova	88
3.1.3 Kritérium syntaktické	89
3.1.3.1 Neplnovýznamová neohebná slova z hlediska syntaktického	90
3.2 Počet slovních druhů	93
3.3 Hranice mezi slovními druhy	93
3.4 Algoritmus určování slovních druhů	94
4. Tvoření slov	96
4.1 Obecně o tvoření slov	96
4.1.1 Podstata tvoření slov	96
4.1.2 Způsoby, postupy a prostředky tvoření slov	97
4.1.3 Základní slovotvorné vztahy	99
4.1.4 Slovotvorná stavba (struktura) slova	101
4.1.5 Jednotlivé odvozovací prostředky	102
4.1.5.1 Střídání hlásek	103
4.1.5.1.1 Střídání samohlásek	103
4.1.5.1.2 Střídání souhlásek	104
4.1.6 Pojmenovací kategorie	105
4.1.7 Slovotvorné třídy a významové skupiny, slovotvorné typy (a podtypy)	107
4.1.8 Početnost a tvořivost slovotvorných kategorií a prostředků	109
4.1.9 Slovotvorný a lexikální význam slova	110
4.2 Slovotvorné třídy a typy	111
4.2.1 Tvoření jmen podstatných	112
4.2.1.1 Kategorie transpoziční	112
4.2.1.1.1 Názvy vlastností	112
4.2.1.1.2 Názvy dějů	113
4.2.1.2 Kategorie modifikační	114
4.2.1.2.1 Jména osob	114
4.2.1.2.1.1 Jména žen ze jmen mužů	114
4.2.1.2.1.2 Přechylování příjmení žen od příjmení mužů	115

4.2.1.2.2	Jména zvířat	116
4.2.1.2.3	Jména mláďat	116
4.2.1.2.4	Jména hromadná a jména jednotlivin	116
4.2.1.2.5	Jména zdrobnělá a lichotná, jména zveličelá a hanlivá	117
4.2.1.2.6	Jména domácí	119
4.2.1.3	Kategorie mutační	120
4.2.1.3.1	Podstatná jména odvozená z jiných jmen podstatných	120
4.2.1.3.2	Podstatná jména odvozená ze jmen přídavných	124
4.2.1.3.3	Podstatná jména odvozená ze sloves – jména nositelů dějového vztahu	126
4.2.1.4	Kategorie slučovací	130
4.2.1.5	Hybridní složeniny	131
4.2.2	Tvoření jmen přídavných	131
4.2.2.1	Kategorie transpoziční	131
4.2.2.2	Kategorie modifikační	132
4.2.2.3	Kategorie mutační	134
4.2.2.3.1	Přídavná jména odvozená ze jmen podstatných	134
4.2.2.3.2	Přídavná jména odvozená ze sloves	136
4.2.2.4	Kategorie slučovací	138
4.2.3	Tvoření příslovcí	139
4.2.3.1	Kategorie transpoziční	140
4.2.3.1.1	Příslovce odvozená ze jmen přídavných	140
4.2.3.1.2	Příslovce odvozená ze zájmen	140
4.2.3.1.3	Příslovce vzniklá z pádů jmen	140
4.2.3.1.4	Příslovce odvozená ze sloves	141
4.2.3.2	Kategorie modifikační	141
4.2.3.3	Kategorie mutační	142
4.2.4	Tvoření sloves	142
4.2.4.1	Kategorie transpoziční	142
4.2.4.1.1	Slovesa odvozená ze jmen přídavných	143
4.2.4.1.2	Slovesa odvozená ze jmen podstatných	143
4.2.4.2	Kategorie modifikační	144
4.2.4.2.1	Vnitroslovesné odvozování v rámci slovesného vidu	144
4.2.4.2.2	Vnitroslovesné odvozování sloužící modifikaci druhu slovesného děje	146
4.2.4.3	Kategorie mutační	149
4.2.4.3.1	Slovesa odvozená ze jmen podstatných	149
4.2.4.3.2	Slovesa odvozená ze jmen přídavných	151
4.2.4.3.3	Slovesa odvozená ze sloves	152
4.2.4.4	Kategorie reprodukční	152
4.2.5	Utváření ostatních druhů slov	154
4.2.5.1	Číslovky	154
4.2.5.2	Zájmena	154
4.3	Slovotvorný systém a organizace slovní zásoby	155
5.	Mluvnické významy slov	156
5.1	Gramatické kategorie jmen	156
5.1.1	Rod podstatných jmen	156
5.1.1.1	Životnost	160
5.1.2	Číslo podstatných jmen	161
5.1.3	Pád podstatných jmen	163
5.1.3.1	Třídění pádů	165
5.1.3.2	Charakteristika pádů	166

5.1.3.2.1 Nominativ	166
5.1.3.2.2 Akuzativ	166
5.1.3.2.3 Genitiv	167
5.1.3.2.4 Dativ	167
5.1.3.2.5 Instrumentál	168
5.1.3.2.6 Lokál	168
5.1.3.2.7 Vokativ	169
5.1.3.3 Řazení pádů	169
5.1.4 Gramatické kategorie ostatních jmen	169
5.2 Gramatické kategorie sloves	170
5.2.1 Slovesná osoba	171
5.2.2 Číslo u sloves	171
5.2.3 Slovesný způsob	173
5.2.4 Slovesný čas	175
5.2.5 Slovesný rod	178
5.2.6 Slovesný vid	180
5.2.6.1 Nenásobenost a násobenost	183
5.2.6.2 Druh slovesného děje	184
6. Soustava tvarů slov (formální tvarosloví)	185
6.1 Obecně o tvarech slov	185
6.1.1 Stavba slovního tvaru	186
6.1.2 Hláskové střídání v tvarech slov / morfologické alternace	187
6.1.2.1 Samohláskové alternace	187
6.1.2.2 Souhláskové alternace	188
6.1.2.3 Alternace souhláskových skupin	188
6.2 Skloňování	188
6.2.1 Skloňování podstatných jmen	189
6.2.1.1 Skloňování podstatných jmen mužského rodu	189
6.2.1.1.1 Podstatná jména mužského rodu životná	191
6.2.1.1.2 Podstatná jména mužského rodu neživotná	195
6.2.1.2 Skloňování podstatných jmen středního rodu	199
6.2.1.3 Skloňování podstatných jmen ženského rodu	202
6.2.1.4 Skloňování podstatných jmen přejatých, ne plně začlenitelných k domácím vzorům	207
6.2.1.4.1 Podstatná jména zakončená v 1. p. na tutéž psanou i vyslovovanou souhlásku	208
6.2.1.4.2 Podstatná jména zakončená v 1. p. na tutéž psanou i vyslovovanou samohlásku	211
6.2.1.4.3 Podstatná jména zakončená rozdílně v písmu a ve výslovnosti	214
6.2.1.4.4 Podstatná jména nesklonná	217
6.2.1.5 Skloňování zkratkových slov a zkratků	217
6.2.2 Skloňování přídavných jmen	218
6.2.2.1 Soustava tvarů	218
6.2.2.1.1 Tvary dlouhé tvrdé a měkké	219
6.2.2.1.2 Tvary krátké (jmenné) – skloňování jmenné	220
6.2.2.1.3 Tvary smíšené	222
6.2.2.2 Přídavná jména nesklonná	223
6.2.3 Skloňování zájmen	224
6.2.3.1 Druhy zájmen	224
6.2.3.2 Soustava tvarů	225

6.2.3.2.1	Zájmena bezrodá	225
6.2.3.2.2	Zájmena rodová	226
6.2.3.2.3	Zájmena nesklonná	232
6.2.4	Skloňování číslovek	232
6.2.4.1	Druhy číslovek	232
6.2.4.2	Soustava tvarů	232
6.2.4.2.1	Skloňování adjektivní	233
6.2.4.2.2	Skloňování zájmené	233
6.2.4.2.3	Skloňování substantivní	233
6.2.4.2.4	Skloňování zvláštní	234
6.2.4.2.5	Kombinované číslovkové výrazy	234
6.2.4.2.6	Skloňování číslovek psaných číslicemi	234
6.3	Časování	235
6.3.1	Obecně o tvarech sloves	235
6.3.2	Stavba slovesných tvarů	236
6.3.2.1	Stavba tvarů jednoduchých	236
6.3.2.2	Stavba tvarů složených	237
6.3.3	Systém slovesných tvarů	238
6.3.3.1	Jednoduché tvary	238
6.3.3.1.1	Oznamovací způsob přítomného času, činný	238
6.3.3.1.2	Rozkazovací způsob	239
6.3.3.1.3	Infinitiv	239
6.3.3.1.4	Příčestí činné a trpné	239
6.3.3.1.5	Přechodníky	240
6.3.3.2	Složené tvary	241
6.3.3.2.1	Oznamovací způsob minulého a předminulého času	241
6.3.3.2.2	Podmiňovací způsob přítomný a minulý	241
6.3.3.2.3	Oznamovací způsob budoucího času	242
6.3.3.2.4	Trpný rod	242
6.3.4	Třídění sloves	243
6.3.4.1	I. třída	246
6.3.4.1.1	Vzor <i>nese – nesl (nést)</i>	246
6.3.4.1.2	Vzor <i>peče – pekl (péct/péci)</i>	246
6.3.4.1.3	Vzor <i>maže – mazal (mazat)</i>	248
6.3.4.1.4	Vzor <i>tře – třel (třít)</i>	248
6.3.4.1.5	Vzor <i>bere – bral (brát)</i>	248
6.3.4.2	II. třída	249
6.3.4.2.1	Vzor <i>tiskne – tiskl (tisknout)</i>	249
6.3.4.2.2	Vzor <i>mine – minul (minout)</i>	251
6.3.4.2.3	Vzor nepravidelný <i>začne, zajme – začal (začít), zajal (zajmout)</i>	251
6.3.4.3	III. třída	251
6.3.4.3.1	Vzor <i>kryje – kryl (být)</i>	252
6.3.4.3.2	Vzor <i>kupuje – kupoval (kupovat)</i>	253
6.3.4.4	IV. třída	253
6.3.4.4.1	Vzor <i>prosí – prosil (prosit)</i>	254
6.3.4.4.2	Vzor <i>trpí – trpěl (trpět)</i>	256
6.3.4.4.3	Vzor <i>sází – sázel (sázet)</i>	256
6.3.4.5	V. třída	257
6.3.4.6	Slovesa nepravidelná	259
6.3.4.7	Postup při určování slovesných tříd a vzorů (algoritmus)	260

IV. VÝPOVĚĎ A VĚTA

1. Výpověď	262
1.1 Výpověď a její forma	262
1.2 Výpověď po stránce obsahové	263
1.2.1 Vztah referenční	263
1.2.2 Vztah syntaktický	264
1.2.3 Zápor	265
1.3 Výpověď po stránce formální	266
1.3.1 Zvuková a grafická forma výpovědi	267
1.3.1.1 Větný přízvuk	268
1.3.1.2 Pauzy	268
1.3.1.3 Intonace	268
1.4 Výpovědní funkce	271
1.4.1 Vyjádření komunikačních funkcí výpovědi	271
1.4.1.1 Přímé vyjádření	271
1.4.1.2 Opisné vyjádření	273
1.4.1.3 Situační vyjádření	273
1.5 Modalita a emocionalita výpovědi	274
1.5.1 Modalita ve výpovědi	275
1.5.1.1 Modalita jistotní	275
1.5.1.2 Modalita voluntativní	276
1.5.1.3 Modalita evaluativní	277
1.5.2 Emocionalita výpovědi	277
1.6 Aktuální členění výpovědi	278
1.6.1 Objektivní a subjektivní pořad	279
1.6.2 Aktuální a komunikační členění; komunikační dynamismus	280
1.6.3 Prostředky aktuálního členění výpovědi	281
1.6.4 Elipsa	282
2. Věta	283
2.1 Věta jednoduchá	283
2.1.1 Syntaktické vztahy ve větě jednoduché	286
2.1.1.1 Vztahy sémantické	286
2.1.1.1.1 Predikace	286
2.1.1.1.2 Determinace	287
2.1.1.1.3 Koordinace	289
2.1.1.1.4 Apozice	289
2.1.1.2 Vztahy formálněsyntaktické	290
2.1.1.3 Souřadnost	291
2.1.1.4 Řazení	292
2.1.2 Konstrukce a struktura věty jednoduché	292
2.1.2.1 Věta dvojčlenná	292
2.1.2.2 Věta jednočlenná	294
2.1.2.3 Členy souřadně složené	294
2.1.2.3.1 Několikanásobné členy	294
2.1.2.3.2 Apoziční členy	295
2.1.2.3.3 Stejnorodé členy	295
2.1.2.4 Členy formálněsyntakticky nezapojené	296
2.1.2.5 Konstrukční zvláštnosti a výpovědní modifikace	296
2.1.2.5.1 Samostatný větný člen	296
2.1.2.5.2 Osamostatněné větné členy	297

2.1.2.5.3 Vsuvky	298
2.1.2.5.4 Elipsa	298
2.1.2.5.5 Vokativ	299
2.1.2.5.6 Citoslovce	299
2.1.2.6 Odchyly od pravidelné mluvnické stavby věty	299
2.1.3 Prostředky vyjadřování syntaktických vztahů ve větě	300
2.1.3.1 Prostředky morfologické	300
2.1.3.2 Prostředky lexikální	301
2.1.3.3 Prostředky syntaktické – slovosled	302
2.1.3.4 Prostředky zvukové	303
2.1.3.5 Prostředky grafické	303
2.1.3.6 Prostředky mimojazykové	304
2.1.4 Větné členy	304
2.1.4.1 Podmět	307
2.1.4.2 Přísudek	307
2.1.4.2.1 Shoda přísudku s podmětem	309
2.1.4.3 Předmět	314
2.1.4.4 Příslovečné určení	316
2.1.4.5 Doplněk	317
2.1.4.6 Přívlastek	320
2.1.5 Jednočlenné věty	323
2.2 Větné ekvivalenty a větné fragmenty	325
2.3 Věta složená	327
2.3.1 Věta jednoduchá, věta složená a souvětí	327
2.3.2 Věta hlavní, vedlejší, řídící, závislá	328
2.3.3 Věty složené s vedlejšími větami závislými	330
2.3.4 Věty složené s vedlejšími větami nezávislými	331
2.3.5 Konstrukce a struktura složené věty	332
2.3.6 Klasifikace vedlejších vět	334
2.3.6.1 Složená věta s vedlejší větou podmíněnou	334
2.3.6.2 Složená věta s vedlejší větou přísudkovou	334
2.3.6.3 Složená věta s vedlejší větou předmětnou	335
2.3.6.4 Složená věta s vedlejší větou příslovečnou	336
2.3.6.5 Složená věta s vedlejší větou doplňkovou	341
2.3.6.6 Složená věta s vedlejší větou přívlastkovou	341
2.4 Slovosled a větosled	342
2.4.1 Slovosled ve větě jednoduché	342
2.4.1.1 Činitel významový	342
2.4.1.2 Činitel gramatický	345
2.4.1.3 Činitel rytmičtý	347
2.4.2 Větostřed ve větě složené	348
2.4.3 Větostřed v souvětí	349
3. Tvoření věty	350
3.1 Úvod	350
3.2 Předpoklady pro tvoření vět	351
3.3 Tvoření základové větné struktury	352
3.4 Větné vzorce	357
3.5 Transformace	360
3.6 Tvoření vět ze základových větných struktur	363
3.6.1 Rozvíjecí pravidla	364
3.6.2 Rozšiřovací pravidla	366
3.7 Větostvorné vztahy	366

V. KOMUNIKÁT A TEXT

1. Výpovědní spojení a jeho formy	368
1.1 Výpovědní spojení	368
1.2 Souvětí a jeho druhy	369
1.2.1 Jednoduché souvětí s řazením	370
1.2.1.1 Koordinační	370
1.2.1.1.1 Souvětí slučovací	370
1.2.1.1.2 Souvětí stupňovací	370
1.2.1.1.3 Souvětí odporovací	370
1.2.1.1.4 Souvětí vylučovací	371
1.2.1.2 Determinační	371
1.2.1.2.1 Souvětí důsledkové	371
1.2.1.2.2 Souvětí důvodové	371
1.2.1.2.3 Souvětí vysvětlovací	372
1.2.2 Jednoduché souvětí s podřazováním	372
1.2.2.1 Souvětí s nepravými vedlejšími větami vztažnými	373
1.2.2.2 Souvětí s nepravými vedlejšími větami spojkovými	373
1.2.3 Složité souvětí	374
1.3 Formální vztahy výpovědí v textu	375
1.3.1 Řazení výpovědí	375
1.3.2 Podřazování výpovědí	375
1.3.3 Vsouvání výpovědí a reliéfizace textu	376
2. Komunikát	378
2.1 Komunikace a komunikát	378
2.2 Text ve vztahu ke komunikátu	378
2.3 Komunikační jednotky	379
2.4 Komunikační proces	380
2.4.1 Komunikační situace	380
2.4.1.1 Interkomunikativnost a intertextovost	380
2.4.2 Etapy komunikačního procesu	382
2.5 Druhy komunikace	382
2.5.1 Vztahy verbálních komunikátů a jazyků	383
2.6 Komunikanti	384
2.6.1 Kontakt komunikantů	384
2.6.2 Vztahy mezi komunikanty	384
2.6.2.1 Zkušenostní komplex komunikantů	384
2.7 Téma a obsah komunikátu	385
2.8 Členění komunikátů podle účasti komunikantů na komunikaci	385
2.8.1 Dialog	385
2.8.2 Monolog	387
2.9 Recepce komunikátu	388
2.9.1 Interpretace	388
2.9.2 Zprostředkovatelé komunikace	389
2.9.3 Neporozumění a nedorozumění	389
3. Text	391
3.1 Text a nauka o textu	391
3.1.1 Textový vzorec	391
3.2 Soudržnost textu	392
3.2.1 Prostředky soudržnosti textu	393
3.2.1.1 Konektory	393

3.2.1.1.1 Lexikální konektory	393
3.2.1.1.2 Gramatické konektory	394
3.2.2 Kontaktní prostředky	395
3.2.3 Komentáře	395
3.3 Způsoby odkazování a navazování v textu	395
3.3.1 Navazování kontaktní a distantní	396
3.4 Výstavba textu	396
3.4.1 Funkce aktuálního členění ve výstavbě textu	396
3.4.2 Tematické posloupnosti	397
3.5 Členitost textu	399
3.5.1 Horizontální členění	399
3.5.1.1 Odstavec	399
3.5.2 Vertikální členění textu	401
3.5.2.1 Formální prostředky vertikálního členění textu	401
4. Styl jako vlastnost komunikátu a textu	404
4.1 Stylové (slohové) činitele	404
4.2 Druhy stylu	405
4.3 Slohové útvary a slohové postupy	406
4.4 Vztahy funkčních stylů a slohových útvarů	408
4.5 Styly a spisovný jazyk	408
4.6 Slohové využívání jazykových prostředků	409
4.7 Styl projevů mluvených a psaných	410
Seznam základní literatury	412
Summary	414
Rejstřík	415